

אברהם אבינו בין חסד לדין, בין ברית לביתור, שפרה אסולין
(בתוך: לקראת שבת, קריאות אישיות בפרשת השבוע, בערכית הדס אחיטוב ואריאל פיקאר, עין
צורים תשס"ו, עמ' 36 – 42)

המסורת היהודית המאוחרת, ובעיקר המסורת הקבלית, מזהה את אברהם עם מידת החסד.
אברהם, שפסגת חייו היא עקדת בנו, הוא האיש שעליו נאמר: "תתן אמת ליעקב חסד לאברהם"
(מיכה ז, כ).

בציר הזה, שבין חסד לדין, בין עקידה וביתור לברית וחיבור נבקש בצניעות לבחון את חייו של
אבינו אברהם.

אברהם הוא דמות האב האולטימטיבית שלנו – האב הרם. בנסיונו של קרל יונג לחלץ את
הארכיטיפ של דמות האב, הוא מתאר אותו כך:

האב הוא המוציא את הילד מחסות האם, ובהתאם לכך כולל ארכיטיפ האב את הרוחני
הטרנספורמטיבי הפונה אל העולם, המתכנן, המארגן, השולט, המכוון. האב הוא סמל
לעיקרון התודעה. סמליו הם השמים, השמש, דימויי החדירה והאבחנה (חרב, סכין,
פאלוס, קרן שמש) הכתר, הזקן החכם, הרופא ועוד.¹

בדמות האם יש משהו סימביוטי, מזין, עוטף, מקיף וכו'. לעומת זאת, האב הוא זה שמוציא את
הילד מחסות האם ומתרבת אותו. דמותו של אברהם אוהז הסכין או המאכלת היא, אם כן,
תמונה עמוקה ובסיסית הקשורה, מעבר לתודעה הקולקטיבית הספציפית שלנו כיהודים, גם
לתפקיד ולארכיטיפ של האב בתרבות בכלל.

עם זאת, באופן אבסורדי או משלים, דמותו של אברהם מייצגת גם את המרד הגדול בדמות האב,
את הצווי -'לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך'. קו זה בדמותו מועצם על ידי התמונה
המדרשית של אברהם הילד המנפץ את פסלי אביו, המדרש האומר:

כי אם בתורת ה' חפצו, כי ידעתיו למען אשר יצווה וכו'. אמר רבי שמעון אב לא לימדו
ורב לא היה לו ומהיכן למד את התורה? אלא זימן לו הקב"ה שתי כליותיו כמין שני
רבנים והיו נובעות ומלמדות אותו תורה וחכמה (בראשית רבה, סא).

ר' נחמן מברסלב העצים קו זה בדמותו של אברהם והפך את המסלול של החיפוש האישי תוך
מרידה בדמות האב ובקשרים המשפחתיים בכלל למעין מודל התנהגות עבור חסידיו. בהנחיה
רדיקלית שנתן לתלמידיו, המופיעה בספר דרשותיו ליקוטי מוהר"ן תחת הכותרת 'השמטה', הוא
אומר:

אחד היה אברהם' (יחזקאל לג) שאברהם עבד ה' רק ע"י שהיה אחד, שחשב בדעתו שהוא
רק יחידי בעולם ולא הסתכל כלל על בני העולם שסרים מאחורי ה' ומונעים אותו. ולא
על אביו ולא על שאר המונעים, רק כאילו הוא אחד בעולם. וזהו 'אחד היה אברהם' וכן
כל הרוצה להיכנס בעבודת ה' אי אפשר לו לכונוס כי אם ע"י בחינת שיחשוב שאין בעולם

¹ יונג, ארכיטיפים, מתוך: מיכה אנקורי, וזה היער אין לו סוף, רמת השרון 1989.

כי אם הוא לבדו יחידי בעולם. ולא יסתכל על שום אדם המונעו כגון אביו ואמו או חותנו ואשתו ובניו וכיוצא או המניעות שיש משאר בני העולם המלעיגים ומסיתים ומונעים מעבודתו יתברך וצריך שלא יחוש ויסתכל עליהם כלל רק יהיה בבחינת 'אחד היה אברהם' כאילו הוא יחידי בעולם.²

ר' נחמן קורא לתלמידיו לצאת למסע החיפוש וההתבגרות, למסע ה'לך לך' שלהם, כאילו הם יחידים בעולם. יש כאן מניפסט אינדיבידואליסטי שמקדים את זמנו. תודעה מרגשת ומיוחדת שיונקת מהפן הזה בדמותו של אברהם.

במובן זה הייתי רוצה להצמיד לאברהם עוד ארכיטיפ, שאולי עומד בניגוד או במתח מול הארכיטיפ הקודם, וזה הטרנספורמציה. הבה נחזור לדבריו של יונג:

הטרנספורמציה היא אחת המגמות הבסיסיות הפועלות בהוויה בכלל ובהוויה נפשית בפרט. זהו ארכיטיפ השינוי הצמיחה וההתפתחות. הוא מסומל על ידי מסע הגיבור, מעבר המכשולים, ההתאפקות והיתור, חקירת מקומות אפלים, ירידה מכוונת אל השאול, אל מעמקי הים. חדירה אל בטן המפלצת, מציאה מחדש של אבדה, מוות ולידה, שינוי בחומרים, תהליכים החורגים מן המחזוריות והשגרה, מרד וכו'.³

בשני הצירים האלו אני רוצה לבחון את דמותו של אברהם. מצד אחד – כאב, מה הוא עושה לבנו, ומה הוא עושה לנו כבניו; מצד שני כאינדיבידואל, כאדם פרטי שעובר תהליך של שינוי, תהליך של טרנספורמציה, שעובר את מסע ה"לך לך" הגדול הזה. בתוך המסע הזה קורה לאברהם מה שקורה באופן כמעט בלתי נמנע כאשר אדם יוצא למסע חיים אמיתי, מסע רוחני רציני: הוא צריך לחקור מקומות אפלים, לרדת אל השאול. בלי הירידה הזאת אל השאול, בלי חקירת המקומות האפלים, מסע הגיבור הוא חלקי בלבד, אולי הוא אפילו חסר-משמעות. אני חושבת שהמסע של אברהם מאופיין במידה רבה מאוד כמסע שבמהלכו הוא נפגש פנים אל פנים עם מידת הדין. הוא נפגש פנים אל פנים עם הרוע שבו ועם הרוע שבעולם, הוא נפגש פנים אל פנים עם הפחד ועם החרדה. אברהם, המזוהה עם החסד, נדרש שוב ושוב למעשי בתירה והפרדה. לומד את דרכיה של מידת הדין. אני רוצה לעקוב אחרי אבינו אברהם בכל צמתי הביתור של חייו - הצמתים שבהם הוא אוחר באזמל או באיזו שהיא סכין דמיונית כדי לפלס את מסע חייו.

הביתור המקראי הראשון של אברהם מונח בציווי 'לך לך מארצך ממולדתך ומבית אביך'. זהו ביתור גדול מאוד - עזיבה של בית אב, עזיבה של מקום וכדו'. אך עוד לפני כן מסתתר ביתור נוסף. אברהם העברי – שכל העולם מן העבר האחד והוא מן העבר השני. לביתור זה ניתן ביטוי במדרשים המתארים את אברהם הילד המסתכל על השמים ועל הארץ ומנתח את העולם סביבו באזמל התבונה. דמותו של אברהם בכתבי פילון ובכתבים יהודים הלניסטיים המושפעים מאוד מהפילוסופיה ומהתרבות היוונית, מתוארת כפילוסוף המבחר את העולם לבתרים. נדמה לי שהתיאור החזק ביותר נמצא אצל יוסף בן מתתיהו:

אברהם היה מבין היטב בכל עניין ובעל השפעה ושכנוע על שומעיו ובלתי טועה

² ר' נחמן מברסלב, ליקוטי מוהר"ן, השמטה.
³ ראו הערה מס 1, יונג, ארכיטיפים, שם.

בסברותיו לפיכך החל להשיג רעיון נעלה יותר מרוב האנשים אודות הסגולה הטובה וראה לנכון לחדש ולשנות את הסברה הרגילה בפי כל אודות אלוהים. הוא היה איפה הראשון שהעז לגלות אל אחד יוצר כל. לטענתו אם גם בשאר הדברים יש משום השלמת האושר האנושי הרי כל אחד מאלה אינו פועל בכוח עצמו אלא במצוות אותו אל הוא הסיק זאת מן המאורעות השינויים שסובלים הארץ והים ומאלה החלים על השמש והירח ומכל המקרים הקורים בשמים. שכן לפי טענתו לו רק נמצא בהם כוח היו הם דואגים לספק לעצמם סדר טוב כלומר קבוע ומאחר שאינם משיגים זאת ברור שלא מתקף סמכותם שלהם עוזרים הם לנו... אלה הם משרתים כוחו של המצווה עליהם וכו'.⁴

יש כאן פרשנות המשתמשת בקטגוריות של הפילוסופיה היוונית בת-הזמן ומתארת את אברהם כאנאליסט שמנתח את העולם באזמל התבונה. המיוחד באברהם והמסמל את כל תהליך הביתור שלו הוא שבתוך התהליכים האנליטיים שיוצרים הפרדות בעולם, אברהם מביא לעולם את אמונת הייחוד. מתוך הביתור הוא מוביל למצב של ברית, של אחדות, של ניסיונות לחיבורים מחודשים בין הבתרים.

כשאני מנסה להתחבר לדימוי של אברהם כאיש החסד, אני רואה אותו כאדם שגבולות, לכתחילה, קשים לו. אישיותו שופעת על גדותיה ולכן המסע של חייו הוא ללמוד את הגבולות ואת יכולת הביתור. הניסיונות הגדולים של אברהם הם כאשר הוא מנסה לחולל הפרדות נכונות במקומות האלה. כך במערכת היחסים עם לוט בן אחיו, שלמרות הברית החזקה ביניהם הגיעו למצב של מריבה, למצב שבו לא ברור איפה הצאן שלי מתחיל ואיפה הצאן שלך נגמר, איפה הזהות שלי מתחילה ואיפה הזהות שלך נגמרת. ולכן אברהם מבצע את הביתור ואומר ללוט "היפרד נא מעלי".

דווקא המקומות הקשורים לחוג משפחתו המצומצם הם אלה שבהם הוא נכשל. כשהוא אומר לשרה את האמירה הכל כך קשה: "אמרי נא אחותי את", וכשהוא מסכים לקחת את הגר מידי שרה כאישה ממש ולא כפילגש - "וַתִּקַּח שָׂרַי אִשְׁתְּ אַבְרָם אֵת הַגֵּר הַמִּצְרַיִת שְׂפָחַתָּה מִקֶּץ עֶשְׂרֵי שָׁנִים לְשֵׁבַת אַבְרָם בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַתִּתֵּן אֹתָהּ לְאַבְרָם אִישָׁה לּוֹ לְאִשָּׁה" (בראשית טז, ג) - נכנסים לתוך חייו של אברהם יסודות של חוסר-בהירות, לא ברור איפה משהו מתחיל ואיפה משהו נגמר בתוך המשפחה, ומהן הגדרות התפקידים בה. הרמב"ן אומר באופן ברור: "ותענה שרי ותברח מפניה - חטאה אמנו בענוי הזה, וגם אברהם בהניחו לעשות כן, ושמע ה' אל עניה ונתן לה בן שיהא פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני הענוי" (פירוש הרמב"ן לתורה, בראשית טו, ו). הכישלונות של אברהם הם במקומות שבהם הוא לא מצליח לחולל את הפרדה, המצבים המטושטשים והלא בהירים בתוך המשפחה משתלטים והופכים לאלימות. אלה תחנות חשובות בדרך של אברהם, במסע הביתור, במסע לימוד הגבולות, במסע הגדול.

במלחמת המלכים יוצא אברהם להציל את לוט, אך בסופה של המלחמה הוא מקפיד באופן חד-משמעי לא לקחת מחוט ועד שרוך נעל, כל זאת כדי ליצור את הביתורים, את הפרדות, בינו לבין הסביבה, בינו לבין זולתו. אני מסתכלת על המציאות הישראלית ואני חושבת שאחת השאלות הכי קשות שאנחנו שואלים את עצמנו ביחס לפלשתניאים היא, מה אנחנו עושים עם המציאות המעורבת הזאת? האם מבתרים? האם יוצרים שלום? האם ממשיכים את הערבוב?

⁴ יוסף בן מתייתו, קדמוניות היהודים, א [מהד' א' שליט], ירושלים 1973] פסקה 154 - 156.

המקום שבו נפער ונחשף הכל, שבו צף ועולה למודעותו של אברהם פשר זה של מסע חייו, הוא 'ברית בין הבתרים'. פתאום נופלת על אברהם האימה, החשכה הגדולה. כל חייו עוברים לפניו במטפורה הגדולה של הביתור. אברהם הוא המבחר איל משולש, עגלה משולשת וכו' – הוא מבחר את העולם, מבחר לחלקים את ההווה, את אופיו, את אלוהיו, את כל אשר סביבו. בין הבתרים האלה עובר לפיד של אש המסמל באופן חזק מאוד את היסוד של מידת הדין, ואיכשהו - ציפור אחת מצליחה לעוף בין הבתרים ואותה הוא לא מבחר. החיזיון הזה מפענח לאברהם את מהות חייו, את מהות מסעו. לכן אולי האימה והחשכה גדולות כל כך, הן מטרימות לאברהם את הביתור האחרון שיצטרך לבחר - את עקדת יצחק.

מיד לאחר ברית בין הבתרים מצטווה אברהם על ברית המילה, וזהו אולי אחד השיאים במסעו. הביתור כאן הוא בבשרו של האדם ממש ובעזרתו הוא מבקש להגיע לחיבור מחדש אל המונותאיזם, אל האחדות, אל המצב ההתחלתי. הזוהר (בראשית ח"א פח ע"ב) אומר שלפני שאברהם בא בברית המילה נגלה אליו ה' רק במחזה. לאחר ברית המילה "וירא אליו ה'" - אברהם זוכה להתגלות הגדולה. ובאופן פרובוקטיבי וחד עוד יותר, כדרכו של הזוהר (זוהר חדש שיר השירים עב), הוא דורש את השם 'אברהם' במקום השם 'אברם' - הקב"ה הוציא את אברהם ממזלו ואמר לו 'אברם אינו מוליד אברהם מוליד'. ולכן: "ולא ייקרא עוד את שמך אברם והיה שמך אברהם כי אב המון גויים נתתיך". מה הטעם? אברם - אבר מ"ם אינו מוליד, שהרי ה-מ"ם סתומה היא ולא מסוגלת להולדה. כשנכנסת לשם האות ה"א, שהיא האות המתוקנת להולדה, האות המתוקנת לעשות פירות בעולם יותר משאר האותיות ומשום כך היא פתוחה מכל הצדדים - יכול אברהם להוליד. הזוהר מצביע על האיכויות הפותחות והמאפשרות של הביתור. דווקא הוא פותח ומאפשר הולדה ופתיחה של תהליך רוחני של אדם בעולם.

וכך מתאר את הדברים ספר יצירה –

כיוון שצפה אברהם אבינו והביט וראה וחקר והבין וחקק וחצב וצרף וצר ועלתה בידו, אז נגלה עליו אדון הכל והושיבו בחיקו ונשקו על ראשו וקראו אוהבו וכתת לו ברית ולזרעו והאמין בה' ויחשבה לו צדקה... (ספר יצירה, פרק ו' משנה ד').

לאחר השלב הזה של ברית המילה והוספת האות ה"א לשמו מתחילה לנבוע באברהם מידת החסד, ואנחנו שומעים על הכנסת האורחים שלו ועל האופן שבו הוא רץ אל האנשים. האות ה"א הפתוחה נכנסת לעולמו של אברהם.

בתוך פרשת 'וירא', ממש לפני עקדת יצחק, מופיע סיפור הפיכת סדום. יש כאן בעיני קצה קרחון המסמל את המסע של אלוהים בעולם, בין מידת החסד למידת הדין, כתמונת ראי למסע של אברהם. הפרשה הזאת של סדום מכילה בתוכה זכרי לשון רבים של הקטסטרופות התנכיות הקודמות. היא מזמנת זיכרון חזק של המבול דרך המינוחים הטרמינולוגיים של השחתה, המטרה וזכרון המצויים בשתי הפרשות ודרך התגובה של ההשתכרות ושל גילוי העריות של נח ובנו חם ושל לוט ובנותיו. גם החטא והגירוש מגן עדן נוכח ברקע דרך תיאורה של סדום כגן ה'. וגם מגדל בבל נוכח בתוך הסיפור הזה דרך ההקבלה בין 'ארדנה ואראה הכצעקתה' בפרשתנו ל'יורד ה' לראות את המגדל אשר בנו'. בפסוקים הספורים שבהם מתוארת הקטסטרופה של סדום מבקש המקרא להציף אל פני השטח את כל הסאגה שהיא איזה חוט עבה ובלתי מדובר מפורשות המצוי

במקרא מתחילתו ומגיע כאן בעצם לאיזשהו שיא ובו אלוהים עצמו נמצא בדילמה הקשה שבין מידת הדין שמתפרצת מאוד חזק בתגובה שלו למה שקורה בעולם לבין מידת הרחמים. התפרצויות אלו של מידת הדין מהוות בדרך כלל תגובה למקומות שבהם יש מצבים של אי בהירות של סימביוזה, כמו בגן עדן ובדור הפלגה או בחמס של אנשי המבול שחטאיהם קשורים בגילוי עריות בגניבה ברצח, במקום שבו הגבול בין בני אדם איננו בהיר ויש פלישה אלימה של החי לתוך חייו של השני, או למצבים הפוכים לסימביוזה. סדום מייצגת את המצב ההפוך של הגדרת גבולות מוגזמת – 'שלי שלי שלך שלך זו מידת סדום'. בכל המקומות האלה יש איזושהי התפרצות אלוהית חזקה וכאוטית.

במדרשי חז"ל וגם בזוהר, כשמדובר על הניסיון האלוהי לברוא את העולם, אולי הדבר הקשה ביותר שמתואר בהקשר הזה הוא הניסיון של אלוהים למצוא את המינון הנכון בין מידת הדין לבין מידת הרחמים, בין השפע והאור האלוהי שרוצה להתגלות בעולם, לבין הכלים המוגבלים שצריך להציב ולהכיל דרכם את האור הזה, את השפע האלוהי. לפני בריאת העולם – כך מספר לנו המדרש – בנה הקב"ה עולמות והחריבם. בעצם, הטיטות הראשונות הן טיטות של חוסר היכולת למזג או לנסוך לתוך החיים האלוהיים את המציאות החומרית. הידע הגדול ביותר שבעצם מקיים את העולם הזה ושאלוהים היה צריך ללמוד אותו, זה הגבול שבין הדין והרחמים. במדרש העוסק בכפל הלשונות של שמות השם - שם הוויה ושם אלוהים - מובא המשל הבא:

[משל] למלך שהיו לו כוסות ריקים אמר המלך אם אני נותן בהן חמין הן נבקעין, צוננין הם מקריסין. מה עשה המלך, ערב חמין בצוננין ונתן בהם. כך אמר הקב"ה: אם בורא אני את העולם במידת הרחמים הוי חיטויה סגין [=החטאים שלהם ירבו], במידת הדין - אין העולם מתקיים, אלא הריני בורא במידת הדין ובמידת הרחמים והלוואי ויעמוד. (במדבר רבה יב, טו)

בסדום אנחנו מוצאים את מה שלא מצאנו בכל הפעמים האחרות - אנחנו מוצאים את אברהם עומד מול הכאוס האלוהי המתפרץ הזה, מול מידת הדין שרוצה לכלות ולבער את הכול, מול התווה ובהו, והוא עומד שם ושואל: "השופט כל הארץ לא יעשה משפט?" (בראשית יח, כה). אברהם יכול לעמוד במקום הזה מול אלוהים רק בגלל שהוא העז להציץ בעין המפלצת. אברהם, המזוהה כל כך עם מידת החסד, העז להתבונן במידת הדין, לטעות ולהצליח כל פעם במידה אחרת. היו לו הרבה כישלונות בניסיונות לבתר בתרים ומתוכם להגיע לחיבורים מחודשים, ליצור בסיסים, לבנות עולמות. רק הוא, שעשה את המסע הזה באופן כל כך אמיץ ונועז, יכול לעמוד מול אלוהים בלב הסערה ברגע שמידת הדין מתפרצת, ולתבוע ממנו את מה שהוא תבע מעצמו - למזג את הדין ברחמים – ליצור את הקשר בין ביתור לבין חיבור.

האקורד המסיים את מסע זה של אברהם הוא אקורד העקדה. במסורת הקבלית מתוארת עקדת יצחק כעקידת כוחות הדין, המזוהים עם יצחק על ידי אברהם, המזוהה עם החסד.

וזהו סוד: והאלוהים ניסה את אברהם (בראשית כב, א) ששם אלהים [שם ה' המזוהה עם מידת הדין] נתן הנס שלו ביד אברהם שמידתו אל [שם ה' המזוהה עם מידת החסד]. וזהו סוד 'ויקח בידו את האש ואת המאכלת' (שם, ו). שאלמלא לקח אברהם בידן כחותיו של יצחק, שהם האש והמאכלת, אין כל בריה יכולה לעמוד לפני 'פחד יצחק'. וזהו סוד 'ורב

חסד' של מידת אברהם, שגרע מידת 'פחד יצחק' ולקח בידו האש והמאכלת'... ודע כי מאיר שלקח אברהם בידו האש והמאכלת, עד שאברהם מסכים בדין אין אלוהים יכול לפעול או לענוש. ... וזה סוד: 'וילכו שניהם יחדיו' שאין רשות למידת יצחק ללכת עד שמידת אברהם מלמדת זכות, שאלמלא כך היתה מידת יצחק מחרבת העולם... ותדע לך כי אברהם עקד את יצחק כדי שתהיה מידת יצחק עקודה יד ורגל תחת מידת אברהם.⁵ דומה שאין מקור מתאים מזה, לסיים בהם את ההצצה שלנו אל מסעו המופלא של אברהם אבינו, בין חסד לדין, בין בתירה לחיבור.

---

⁵ יוסף ג'קטיליה, שערי אורה, מהד' יוסף בן שלמה, ירושלים תשמ"א, שער חמישי.